

Tapodi Zsuzsanna

**Az identitás elágazásai a múlt labirintusában
(Szilágyi István *Hollóidő*,
Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka*)**

*Nincs múlt idő. A múlt nem múlik el.
Megőrizzük, ahogy a rég leégett
erdők virágpórát a tómeder
iszapja. Ami volt, nem ér sose véget:
megszűnik, és nem tud megszűnni mégse.*
(Rakovszky Zsuzsa: *Kísértetek*)

Mindkét ezredfordulós történelmi regény kivívta a kritika és a közönség elismerését. (2001-ben Szilágyi István *Hollóidő*, 2002-ben Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* című művének ítelték oda az év legjobb regényéért járó díjat.) Mindkettő cselekménye a 16–17. század fordulóján játszódik, a török hódoltság, a 30 éves háború, reformáció terjedésének időszakában. Olyan periódusban tehát, amikor a rendi társadalom keretei között az egyén társadalmi reprodukciója (a szocializáció) és a társadalmi részrendszerek reprodukciója még egybeesik, ezért az identitáskategóriák még nem válnak el természetes, készen kapott és rögzített alapjuktól. Ugyanakkor az idegen csapatok jövés-menése, a háborús viszonyok fel is lazítják ezt az évszázadok óta működő, az egyén identitásválasztási lehetőségeit meghatározó rendet. Ehhez járul hozzá a reformáció szellemi erjedést hozó elterjedése, a hit kérdéseinek identitást építő alapkövekké válása, amely a vallási identitás kimunkálásának nyitottsága miatt a szabadság lehetőségét hordozza. Az újkori polgári emancipálódás periódusa azonban a nemzeti transzcendencia első olyan megélését is hozza, amikor az államiság már megszűnt keretet adni a közösségnek: a háromfelé szakított ország egyes részeinek lakói arra kényszerülnek, hogy újradefiniálják kollektív identitásukat. A modern újkori személyiséggel együtt a társadalmi önreflexió is megjelenik. Szilágyi István regényében elsősorban a nemzeti,

vallási, szociális – tehát a közösségi identitás problémái kerülnek előtérbe, míg Rakovszky Zsuzsa regényszövege elsősorban a személyes identitás válságát mutatja föl a megzavarodott korban. Hősnőjének, Orsolyának a sorsa példázattá válik: úgy fosztódik meg az önazonosságától, attól, hogy a saját életét élhesse, úgy kerül helyzetének rabságába, ahogyan a nemzetet is megfosztották az önrendelkezés lehetőségétől.

Mindkét regény – Radics Viktória szavaival – „premodernre játszó posztmodern próza” (Radics 2002: 1619). Egy nagyon férfias világ és egy nagyon női perspektívából látott világ realista ábrázolástechnikájával felidézett képei egészülnek ki mindkettőben az álmok, babonák mitikus képeivel a tudatalattit feltáró szürrealista–szimbolista látomásokkal. A *kigyó árnyéka* cselekménye körülbelül akkor kezdődik, mikor a *Hollóidő* befejeződik, 1590 táján. Mindkét mű rendkívül komplex, gazdag motívumhálóból épülő szövege erőteljesen megjeleníti az identitásválság, identitásváltás motívumát is. Míg a *Hollóidő*ben egy otthonos település elpusztul, miközben a személyes és csoportidentitás konszolidálódik, Rakovszky regényében szilárdan állnak a megidézett városok, és bennük mereven a rendi társadalom, a főhősnő identitása viszont válságba kerül, Orsolya egyre inkább kiszorul az ismerős, otthonos világ köreiből, elidegenedik önmagától.

A tudás az emberi egyed birtoka, de keletkezésének és fennmaradásának gyökerei kollektívek. A világ szerkezeténél fogva eleve megszabja az információkat hordozó jelentések rendjét. A kultúra – amint ezt Csepeli György is megállapítja – a jelentések alapján történő értelmezések tartománya, melyből minden egyén merít, aki az adott kultúra jeleit és használatuk szabályait ismeri (Csepeli 2005). Szilágyi regényében egy idegen kultúra képviselői kerülnek uralomra, felborul a jelek szokott jelentése. A társadalmilag megszerkesztett valóság jelek által való közvetítettségéből következik, hogy léte a jelek jelentéseit értő cselekvők konszenzusához kötött. A konszenzus létrejötte, működtetése és fenntartása a kultúra megszabta jelentések értelmezési tartományait őrző tudás birtokosai között szüntelenül zajló kommunikáción alapul. A *Hollóidő*ben elvész ez a természetes kommunikáció, az elidegenedés és a titkolózás a tragédiák forrásává válik. (Bár a deák és az iskolamester is megoldani kívánja a konfliktushelyzetet, senkit sem avatnak tervükbe, s ez végül az egész város pusztulásához vezet – a nagypolitika szintjén ugyancsak a cselszövések, titkolt szándékok alakítják – szintén tragikusan – az eseményeket). A regény első részének helyszínén, Terebi Lukács revekai portáján mindenki idegen. A cselekmény

minden főbb szereplője felteheti magának a „ki vagyok, honnan jöttem?” kérdését. Az olvasó sokuk esetében fel is teszi ezeket. Szilágyi művének narrátorai ismerethiánytól szenvednek, akárcsak Bodor Ádám regényeinek narrátor-hősei. Rakovszky narrátor-hősnője pedig nemcsak az ismeretek, hanem a lehetőségek tekintetében is korlátokba ütközik.

A *Hollóidő* második részében, a *Csontkorsók*ban előtérbe kerülő tőzsér-fiúk esetében kezdetben semmilyen identitásprobléma nem merül fel. Ők elkerülnek az otthonukból, de kollektív identitásuk kikristályosodását segíti a közös nyelv, a közös eredet tudata, a közös mítoszok megléte. Rakovszky regényében végig ott érezhető a hősnő életének színteréül szolgáló városok (Lőcse, Sopron, Kőszeg) zárt világának az egyén szabad kibontakozását gátló szorítása. Teljesen elmarad viszont annak a tisztázása, hogy milyen nyelven gondolkodik, ír Orsolya, milyen nemzetiségűnek tartja magát a német anyanyelvű magyarországi kisvárosoknak éppen a reformáció hatására történő fokozatosan elmagyarosodó közegében. Sőt, a reformáció különböző hullámainak terjedése is hidegen hagyja. *Mi közöm nekem mindehhez?* – teszi fel magának nemegyszer a kérdést. A nő csak passzívan átéli a történelem eseményeit, elszenvedője és nem alakítója azoknak. A dolgok megtörténnek vele, és – ha változtatni akar a sorsán –, mindig még kilátástalanabb helyzetbe sodródik. (Meg akarják erőszakolni, de megmenekül, elcsábíttatja magát, de teherbe esik). A reveski legények kilovagolhatnak az értelmes cselekvés világába, lehet saját sorsuk, akár alakíthatják is a történelmi folyamatokat (az már az ábrázolt világ abszurditása, hogy mire harcolhatnak a felszabadításáért, addigra a szülőhelyükön már kő kövön nem marad), Lehman Orsolya odahagyva szülővárosát, Lőcsét, idegen identitást magára öltve kell hogy leélje a más életét.

„Ha az emberi egzisztenciáról, státusról, szerepről és lélekről való írói elgondolások foglalatoként szemléljük Szilágyi István hatalmas vállalkozását [...], akkor emez elgondolások centrumában azt a keserű felismerést látjuk számos formában – regényalakban és cselekménymozzanatban – megfogalmazva (jelezve, sugallva), hogy az ember önazonossága és ennek az önazonosságnak a tudata nem magától értetődő egzisztenciális eleme a létnek. Olykor a történelem és a történelmi szociologikum eleve kizárja azt, hogy az individuum személyiséggé válhassék, s így hozza létre a maga társadalmi közösségét, máskor csak az emléket, a kínzó hiányát, esetleg a lehetőségét hagyja meg az önazonosításnak” – állapítja meg Alexa Károly (Alexa 2003: 307).

Szilágyi regényének terjedelmes első része, mely a Shakespeare-parafraízis *Lovat és papot egy krónikáért* címet viseli, az elbeszélés jelenében kalandregényszerű fordulatossággal jeleníti meg „a barbár” által uralt Revek történetének – talán utolsó (de ezt az olvasó csak a második részben kezdi sejteni) – komor epizódját: a mindig békét hirdető, magát a bagosi „szaretető” Bervecz vojvodát is gyakran megvendéglő Terebi Lukács tiszteletest tehetősebb híveivel együtt a törökök várába hurcolják, ám míg a polgárokat kiváltják hozzátartozóik, papjuk évekig sínylődik a fogságban. Hiába mozgósítja szabadítására apródja és a tanító az erdélyi fejedelem prédikátorát, az országbíró papját és Pásztor Pétert, *az odafel való reformáltak püspökét*, nincs eredmény. Így az árva deák, Tentás és a szökött katonából lett tanító, Fortuna Illés próbálkozik külön-külön, a maga eszközeivel kiszabadítani azt, akinek fedele alatt élnek.

Az apród, aki a történetek során sihederből férfivá érik (az első rész végén saját gyermekét is karjában tarthatja) a pap szabadításának módozataival párhuzamosan önnön eredetét is kutatja, a *ki vagyok, honnét jöttem* kérdéseire is keresi a választ, s az elbeszélte eseményekhez viszonyított múltból fokozatosan felsejlik az ő születésének, Revekre kerülésének nem kevésbé kalandos és titokzatos története is. A megtalálni vélt bizonyosságot azonban a regényben mindig elbizonytalanítás követi: (*A nehezen túl vagyunk? A neheze hátra van?*) – sugallja kételyeit a deák (Szilágyi 2001: 174). Válasz nincs. A történet során az elbeszélő egyre kevésbé kíván mindentudónak mutatkozni. Minden alternatíva igaz lehet, és mindennek az ellenkezője is.

A második rész narrátora megváltozik, Tentáséhoz közel álló nézőpontú elbeszélő helyett itt a kollektív identitásukat kereső *árva reveki* fiúk nézőpontja dominál a többes szám első személyű narrációban.

Bár Tentás a második rész történéseiből eltűnik, a regény végén visszatér. Nevet is kap: Göncöl István diákként látjuk viszont. (Reveki társai alig ismerik meg). Nyomatékos helyen, a záró képben is őt látjuk, mely végleges eltűnését úgy sugallja, hogy valóságosan beteljesedettként ábrázolja a deák első részbeli motivikusan visszatérő rémálmát: *És gurulnak szerte a levágott fejek. Aztán látjuk, a vén pap apródja indul utánuk. Azok szaladnak előtte.* (Szilágyi 2001: 274)

Rakovszky Zsuzsa regényének formája (szintén az erdélyi emlékiratírók hagyományát követve) egyes szám első személyű. Narrátor-főhőse, Ursula Lehmann öreg fejjel tesz vallomást életéről, melynek keretétől a Bocskai-kori királyi Magyarország német anyanyelvű városai szolgálnak.

Az identitás konstruálódásának fő eszközévé az önéletrajzi narratíva válik, hiszen a hősnő cselekvéseinek, az általa átélteknek a sora (még álmai is!) beágyazódik az élettörténetbe. Éppúgy bizonytalan a saját eredetét illetően, mint Tentás. Ebben a regényben is fontos szerepe van az identitás egyik meghatározó elemének, a névnek: (Orsolya szerepet, sorsot – nevet cserél mostohaanyjával), s apja feleségeként él tovább Lócse után Ödenburgban, majd Günsben.) A nemzeti és vallási identitás kérdései csak háttérként szolgálnak az előtérben álló személyi identitásváltáshoz.

Ha jogos az, hogy a *Hollóidő* értelmezésének egyik elképzelhető iránya a nemzeti önazonosság keresésében látja a mondanivalót, akkor nem kevésbé indokolt ennek „leképződéseként” értelmezni esendő alakjainak a sorsát. Sorsát és történetét, hiszen az előbbinek az utóbbiból kell kiformalódnia. „Ha az önazonosság hiánya, keresése, illetve bizonyítása a regény emberképzetének fő vonása, akkor nem lepődhetünk meg azon, hogy a cselekmény meghatározó struktúraképző eleme a titok. Amely vagy megfajtetlenül, misztikus motívumként van jelen, vagy megfajtetendő rejtvényként működik, köti magához az olvasó figyelmét. [...] A regény minden fontosabb szereplőjének sorsa rejtélyes, és az első könyv feladata az is, hogy mialatt Terebi tiszteletes megszabadítását elmeséli, fölfejtse azokat a rejtelmes viszonyokat, amelyek a főbb szereplők előéletét összekötik, s ezáltal – talán – önmaguk számára is megmutatkozhatnak.” (Alexa 2002: 307).

Kollektív szinten a fő kérdés az: mit jelent hódoltságban élni? Aki alkalmazkodik, és túlél, az már nem biztos, hogy azonos azzal, aki a megmaradásnak ezt a stratégiáját választotta: – *ha ez sokáig így tart, erkölcsük, gondolkodásuk a barbáréhoz lesz hasonlatos.* (Szilágyi 2001: 68) Ez igaz az egyéni sors szintjén is: Fortuna Illés állandó alakoskodásra kényszerül (hol iskolamester, hol szökött katona – valójában azonban kém), de Orsolya túlélésének is az az ára, hogy meg kell változtatnia identitását. A titok szövetségsszervező elvvé válik Rakovszky Zsuzsa regényében is. Már a hős születését is homály övezi: a gyermekkorában hallott pletykák arra engednek következtetni, hogy anyja már teherben volt, amikor apja, a lócsei patikus feleségül vette. És ez a lehetőség nem pusztán Orsolya származásának a bizonytalanságát jelenti, hanem kétségessé teszi azt is, hogy valóban elköveti-e a lány a sok regénybeli bűne közül a világ szemében a legnagyobbat (s egyben azt, amivel talán a leginkább azonosítja magát): a vérfertőzést. Az emlékirat a titkos tudások könyve. Tűzvész indítja az emlékezet útjára és egy hatalmas, az egész városra kiterjedő tűz okozta pusztítás segit végül

Orsolyának megszökni az apjával élt házasságból. Susanna, a nevelőnő vezet be Orsicskát a tűzvész idején a boszorkányságok és babonák világába. Később a családi barát, a tudós Lang Mátyás tanítja alkímiára és a biológia rejtelmére. Mátyást a regény végén, 1622-ben, a soproni országgyűlés idején, amikor tíz év után meglátogatja Lehmanékat, hogy el ne árulja Lőcsén titkukat, Ursula apja (férje) meggyilkolja. Még Ödenburgban ismerkedik meg Ursula a grófnéval, aki titkos tudós társaságok kulisszái mögé engedi betekinteni egy este. A titkok így valójában soha nem maradnak valódi kérdései a regénynek, sokkal inkább olyan nyelvteremtő erőként léteznek, melyek az emlékezetstruktúrát képezik. Mintegy kívülről kezdik a láncszemek felépítését, s idővel egyre beljebb juttatják az olvasót a történetbe. Így maga a regény kerekedik kígyóként, s az az érzésünk, hogy mi is kulisszák mögé látunk. A kígyó árnyéka szenvedélyes nyelvvel képes elkápráztatni olvasóját, s elhitetni vele, hogy a titkok közelében járt.” – állapítja meg Kiss Noémi (Kiss 2002: 105).

A név mint természetes, identitást meghatározó tényező fontos szerepet játszik mindkét műben. A *Hollóidőben* a cselekmény haladtával a társaiban is tudatosul az, amit az olvasó már észrevett, hogy tudniillik a deáknak, Tentásnak nincs neve. Csak személyisége van az első részben. Amikor a regény végére jutunk, s előbukkan egy alak, akit hajdani sors-társai a valamikori deákkal azonosítanak, már van név, csak nem tudni, ki van a név mögött. Ez az alak úgy hallgat, ahogy hallgatott róla a hiánya is a háborús kötet nagyobbik részében. Ahogy elindul a történelem felé a meg- és kijelöltek kis csoportjával, elnémul elbeszélőként is, magára hagyja a történetet. „Előttünk áll, de már nem tudjuk, hogy kit látunk. Maga marad a rejtély, az önmagába zárt, de felfejtést immár nem érdemlő titok, maga a föloldást nem kérő melankólia. A megtestesült életvesztés. [...] Aki eddig terméke és megfogalmazója, most jelképe lesz a történelem tébolyodottságának.” (Alexa 2003: 317)

A második részben a valahai, emlékeit rögzítő deákat felváltó – nála sokkal naivabb – elbeszélő egy kisközösség nevében beszél, nem személyiségként vesz részt és tudósít: léte a kollektivitás és a közösségi tudat lenyomata. Ha ez is tünete az egész művet meghatározó identitásválságnak, itt már nincs helye, mint az első könyvben, az önazonosságra való törekvésnek. A narrátornak van neve, de az olvasó nem ismeri azt, úgy kell, nehéz fejtörők és megtévesztő utalások ellenére kikövetkeztetnie. „Név és személyiség azonosíthatóságának dilemmája ezeknek a kamasz legényeknek

a körében is megnyilvánul. [...] Ha személyek is, aligha tekinthetők személyiségeknek, át nem láthatóak, csak testi-indulati jelenlétük részese a történetnek: csak együtt azonosak önmagukkal. S mégis akad közöttük egy elbeszélő. Akad, de nem tudni, milyen okból, és milyen célzattal és hogyan rögzíti a velük történeteket.” (Alexa 2003: 319). A manierista játék, a talány így folytatódik. Márkus Béla szerint „A névviselés, a török hódoltságbeli aligha az identitásvesztés modern korélményét idézi fel, inkább köthető a szómágia ama emlékéhez, amely a természeti népeknél eredően eleve két nevet ismert, a születésit, amit legritkább esetben volt szabad kimondani, és a másikat, amit használtak. [...] A név nem lesz a személyiség egységének mágikus erejű bizonyítéka, miként a névtelenség sem az egység hiányát jelölte.” (Márkus 2003: 339) A regény végén megjelenő név, mely most sem azonos az apa, Fortuna Illés nevével – tehát lehet újabb álnév is – a deák, Göncöl István garabonciás képességeit hangsúlyozza, mint lámpás homlokú lovának táltosi tulajdonságai, vagy egyéb mágikus jellemzők: „elrejtőzik”, révületbe esik, mielőtt az öreg papot kiszabadítaná; akinek a látomásai megelevenednek, a szuggesztívó révén más is azt látja, amit ő lát: Hódy Ágó a megelevenedett betűket, a bég fellobbanó tüzet stb.

A nevek és az idegenség kérdése a reveki fiúk morfondírozásában újra és újra felbukkan. *Kik vagytok, mifélek lehettek?... töprenkedett Bajna Imre úr. Nem szóltunk, igaz, hangjából érződött, nem vár feleletet. De mit is mondhattunk volna? Hiszen akkor már magunk sem tudtuk, valójában kik és mik vagyunk. Annyi bizonyos, immár nem azok, akik a nyár elején ott tanyáztak a reveki határ rejtett zugában.* (Szilágyi 2001: 490) *Amióta Bajnaköves várába állapodtunk, nevünkön senki nem szólított. Végig mintha csupán annyit tudtak volna rólunk, hogy valahonnan lentről jövünk, és tőzsérek, gazdák, mívesek maradékai lehetünk. Ezt a várnagynak bizonyára Fortuna úr mondta el. [...] Lehet, másoknak is tudta a mester a nevét, de aligha mindenkiét* (Szilágyi 2001: 499).

Az identitás megzavarodik a zavarodott világban. Ennek a zavarnak a jele például az is, hogy a megtartó nő, Baga Rozál magtalan. A helyszínek jelképei is ezt sugallják: a hajdúktól dúlt reveki gyümölcsöskert, az Éden jelképezi azt, amit később a reveki templom, vagy az előidőkben a satnya, kiszáradó agócsi mandulás, ahol a deák anyját, Krisztinát holtan találták. A termékenység jeleként ismert mandula helyett itt szemét lepi el a kertet, az Édenkert a halál helye lesz, az ígéret Földje helyett az elpusztított város, Babilon sorsát idézik a vándorló fiúk által látott helyek.

Bajnaköves vára, „a hegyen épült ház” mennyország-jelkép – ám a fiúk a pincéjébe kerülnek, a pokolba (bűz, rabok, megerőszkolt gyermeklány és halálba kergetett kedvese stb.). Ismétli magát az elbeszélte múlt család-története: ahogy Tentás bizonytalan lehetett származását illetően, ugyanúgy nyomába eredhet majd, ha felnő, mind Hódy Ágó, mind pedig Kése-Kata gyermeke a maga fogantatása titkainak. Rozál elejtett megjegyzései azonban azt gyaníttatják, hogy a reveki paplakban már régóta hiányzik a család integritása. A húsz hosszú hónapig raboskodó Terebi Lukáccsal kapcsolatban hangzik el, hogy nem kell vele tudatni, mi történt közben: sem kisia, Andráska halálát, de azt sem, hogy a felesége szülni fog. A báról *úgyis azt fogja hinni, hogy az. Megmondom majd a cseketi fiúnak, hogy Ambrusnak keresztelje. András, Ambrus, dehogyis tudja ő, melyik másik. Annyi volt itt az évek során... Hogy az karonülő volt, amikor őt elvitték, ez meg csak pólyás, amikor hazajön. Dehogyis számít az neki.* (Szilágyi 2001: 206) Ha ehhez hozzá vesziünk két, szóról szóra egyező véleményyt, egyrészt, amit Rozál mond, hogy Ambrus *világra olyan*, mint Andráska volt, másrészt amit Tentás fedez fel, hogy *világra olyan, mint mi vagyunk*, vagyis ő és Fortuna – akkor látszik igazán hiábavalónak a valódi leszármazás kutatása. Teljes a bizonytalanság, és felcserélhetőnek mutatkoznak az apák is, nemcsak a gyermekek.

Az eldönthetetlen azonosság azonban más jelenetekben is esemény-alakító tényező. Így Bajnaköves várának botosai, Mike és Mákó esetében, akik nevükben is ikerszót idéznek, s akikről a legények sokáig nem tudják, melyik másik. Fortuna önazonossága is több ízben felmerül. Fel az elbeszélte régmúltban, az almáslonki gyilkosság kitervelése idején, hogy hiába tiltakozott, mondván, Illés a neve, következetesen (Veres) Kristófnak szólították. És fel az elbeszélte jelenben, mikor Bajna Imre áttatásnak hiszi, hogy a fiúkat az iskolamester a reveki tanodában okította volna: *Ha csak nincs kettő belőle. Vagy három. Vagy ki tudja, hány.* – tréfálkozik. „A *Hollóidő* tehát a személyiségek felcserélhetőségét tematikus elemmé emeli. Amiként a dolgok, helyzetek ismétlődését is.” (Márkus 2003: 359)

A szereplők felcserélődnek Rakovszky regényében is. Orsolya, hogy titkolt terhességét elfogadtathassa, felveszi a vele szinte egykorú, hirtelen meghalt mostohaanya nevét és sorsát. A vele azonos nevű mostohaanya fordított tükörkép: elvetél, mikor a hősnő megfog. *Így hát az a személy, akinek ki kellett adnom magamat, sok tekintetben azonos volt azzal a másikkal, aki valójában voltam, ha ugyan voltam még valaki valójá-*

ban. (Rakovszky 2002: 292) A hősnőnek kétszer is meg kell változtatnia identitását: először, mikor Lőcséről Ödenburgba költözik apjával, másodsor, mikor a kirurgussal szöki Sopronból, és házasságot köt Binderrel Günsben, ahol élete végéig él. Itt a saját korábbi identitását hazudja magának. Az utolsó éveknél vannak tanúi, ám az első harminchatot már senki sem tudja megosztani Ursulával, ezért kell megírnia fiatal élete történetét. „S azért, hogy az elvesztett identitásról így maradjon fent bizonyíték” (Kiss 2002: 103). A női közlésvágy is lehetséges indítéka a vallomásnak. Ács Margit a Szilágyi-regény kapcsán hívja fel a figyelmet a különbségre a női és férfivilág között: „A női princípiumban történés van inkább, mint cselekvés, s minden életmozzanat alárendelt a megtartó gondoskodás állandóságának. A női lét alapelve az alkalmazkodás. [...] A nő számára a beszéd életszükséglet, a közlékenység a legfőbb eszköze kapcsolatai fenntartásában, a férfi viszont döntési szabadságát érzi korlátozva, ha betekintést enged szándékaiba. [...] A nő békítő ösztönű, mert csápjaival a remény felé kapaszkodik.” (Ács 2003: 223) Nem véletlen, hogy a második, háborús részből eltűnnek a nők, a *Hollóidőben* tragédiához vezet a nemek közötti kommunikáció hiánya, és nem jut szerep a reménynek sem. A kommunikáció hiánya *A kígyó árnyékában* is megfigyelhető: a nőknek nem szabad férfidolgokhoz érteniük (a patikuslány boszorkányként végezheti a növények hatóerejének ismerete miatt), a férfiak sem értenek a női dolgokhoz. (Orsolya patikus apja például tehetetlenül figyel a lány vajúdását).

„Orsolya önéletírásában egyetlen életrajzhoz többféle értelemben is több személyiség kapcsolódik, vagy legalábbis eléggé bizonytalan és törekeny annak a figurának a személyazonossága, akinek körülbelül nyolcvan évet kitevő történetéről olvashatunk.” – állapítja meg Gács Anna (Gács 2003: 896). Ezt maga a hős is többször kifejezi az emlékezés során. Az önéletrajz problémája Orsolya önéletírásában nem csupán azt jelenti, hogy az emlékező öregasszony számára múltbeli énei elidegenednek, hanem élettörténetét is úgy meséli el, hogy azt élesen elhatárolódó szakaszokra bontja. „Az elbeszélő Orsolya szinte minden életszakasz kapcsán felidéri azt az élményét, hogy a korszakok folyamatossága, összefüggései nehezen voltak számára megragadhatóak.” (Gács 2003: 896)

A labirintus-motívum összefonódik az ismeretlennel, a titokkal. A *Hollóidő* labirintusa extenzív, *A kígyó árnyék*abeli intenzív, befelé épülő (álmok, depresszió, szekta stb. irányába próbál kitörni a hősnő). A reveki fiúk a térben bolyonganak. Az ingoványon átkelő útjuk olvasható

akár egzisztencialista példázatként is: *A Harmos ártéri erdői felől ködöt göngyöltetett reánk a nyugati szél, amelyen csak néha derengett át a hold. Később elállt a szél, a köd megalvadt, a rétre hasalt, nekünk a vállunkig ért. Aztán a sötét magasság markában parázslani kezdtek ökölnyi nagy csillagok. Mintha gomolygó puha hóban vonszolódnánk, amelyből csak borzas fejünk emelkedik ki s a lovaké, míg mezítelen lábunk valahol odalent híg, hideg sárban kígyót, varangyot dagaszt. Hová igyekszünk ily kétségbeesetten? Alant fekete-zöld Hadész, míg a magasból vonagló arcunkra csillagos kék csendesség tekint. Megéri fejünket a köd fölé kínlódnunk, ha odafönről dermesztő közöny tekint reánk?* (Szilágyi 2001: 411).

Rakovszkynál körkörös labirintusban bolyong a hősnő. Menekülési kísérletei mindig büntetést vonnak maguk után: mivel társadalmi identitása átmeneti, nemesi származásának, többnek képzelet magát polgári helyzeténél, egy léha úrfihoz vonzódik, akitől gyereke lesz. Ez váltja ki a kényszerű identitáscserét: hogy bukását leplezzék, apja feleségének kell magát kiadnia. Két gyilkosság köti apjához: anyját magára hagyják a pestisjárvány idején, a potenciális férjet, Lang Mátyást – hogy kapcsolatuk ki ne tudódjon – megölik. A pince-motívum ebben a regényben is a pokol jelképe, a megérőszakolás és gyilkosság színhelye. A visszatérő motívumok: a tűz, a ruhák vagy a kígyó az identitáscsere jelképei. (Ez utóbbi 7-szer tűnik föl a regény folyamán – a bőrét váltja, levedli a régít, és tovább él. A kényszerű változás és az erotika szimbóluma.) Szilágyi regényében visszatérő motívum például a ragadozó madarak fenyegető képe (a vén gyík felett köröző ölyvtől Ágó fiókafaló baglyáig, a csatátér fölött keringő dögevéig, míg maga az idő válik mindent lecsupaszító hollóvá – visszaulva a cím sugallatára).

A regények emlékező hőseire fokozott önreflexió jellemző. És az, hogy az én narratív módon szerveződik (Orsolya a maga történetét a Hamupipőke és Csipkerózsika mesék mintájára szervezi, Tentás pedig azt mondja a saját csecsemőkori viszontagságai hallatán: *Mint valami históriás mese a régi időkben. Az effélék mindig a régi időkben történnek, Rozál. És csak ott lehetnek igazak.*) (Szilágyi 2001: 197).

Az álmok az előre- és visszaulató motívumok sűrű szövevényének fontos csomópontjai mindkét regényben. A rémálmok a tudatalattiból előtörő jelképei identitásképző funkciót töltenek be, és a megtapasztalható borzalomról is szólnak, jövőt jósolnak. „Mintha a legvégén az keriténé hatalmába, ami ellen lelegejétől kezdve annyit viaskodott, amitől szab-

dulni remélt: a halállal kapcsolatos félelme, megannyi előzhetetlen rémképe.” – írja Márkus a *Hollóidő* záró képéről (Márkus 2003: 40). E regény macabre-elemeinek egyik forrása az *Apokalipszis* (a romos templom jelenetében az égből hullott állatok a végveszélyt jelzik, akárcsak a groteszk kannibalizmus – a halott harap az élőbe). A rémképek *A kígyó árnyékában* a lelkiismeret-furdalás szublimált képei (a tűzvészben otthagytott apja arcát viselő csecsemő stb.).

Közös elem mindkét regényben az Ödipusz-komplexum ábrázolása: Tentás felemás viszonya Fortuna Illéshez, akinek apaságát csak akkor ismeri el, mikor a zárójelenetben levágott fejét megcsókolja, mielőtt a koponyák piramisának tetejére helyezné; a kamasz Orsolya anyját ellenségének érzi, csupán apját tekinti magához igazán közelállónak.

Ilyen közös jegy a kortárs irodalomban erőteljesen jelentkező demitizálás (negatív szerepben ábrázolt hajdúk mindkét műben), és az *elidőző megjelenítés* (Thomka Beáta kifejezése) (Thomka 2003: 279), meg a hirtelen vágások technikája. (A *Hollóidő* két könyvének váratlan narrátorváltása a legszembetűnőbb ilyen vágás, mely az események felgyorsulását hozza a második részben, szemben az álló idő érzetét keltő, részletező leírásokat adó első résszel.) Orsolya emlékeinek, beszűkült életterének szintén sok apró részletet felelevenítő mozzanata sugallja az állóképjelleget, – *...megint úgy folyt tovább az élet, mint annak előtte, s úgy tetszett, mintha soha többé nem akarna megváltozni semmilyen tekintetben, hacsak abban nem, hogy egy idő után még inkább magamra maradtam.* (Rakovszky 2002: 435) – hogy aztán váratlanul meglóduljanak az események. (Ez történik a 467 oldalas regény befejezése előtt 20 oldallal: váratlan események sora kezdődik Lang Mátyás, a régi udvarló, majd pedig Binder, a későbbi szerető és férj megjelenésével.) Az is a két regény közötti párhuzamosságot erősíti, ahogyan a huszadik század végének identitásválsága átszínezi bennük a barokk kortörténelmi-kultúrtörténelmi hitelességgel megidézhető ábrázolást. *A kígyó árnyéka* szövege minduntalan figyelmeztet erre a belső elidegenedésre: *Néha már nem tudom én magam sem, hogy csakugyan megestek-e mindezek énvelem, vagy az egész csak puszta képzelődés [...] délibáb, füst és pára*” (Rakovszky 2002: 462) (A felsorolás elemei a barokk költemények tipikus jelképei).

Alexa Károly megállapítását mindkét sajátos történelmi regényre igaznak érzem: „Korunk apokaliptikus mesevilága egy olyan irodalomban, amely idegenkedik a futurista szárnyalástól, amely számára a jövő soha

nem lehetett igazán a gondolkodás és eszmeállítás meghatározója, a legkézenfekvőbb a múltban keresni a témát és illusztrációt mindarra, ami a kegyetlenség, értelmetlenség, perverzitás, iránytalanság, abszurditás, borzalom pokoli köreibe tartozik, s arra lehetőséget, amit a téma kitűnő és zavarba ejtő művelője, Márton László így fogalmaz meg: »a hagyomány elbeszélői dekonstruálása.«. (Alexa 2003: 300)

Szakirodalom

ÁCS Margit

2003 Az örökkévaló holló. Szilágyi István Hollóidő című regényének néhány tanulsága. In: MÁRKUS Béla (szerk.): *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Kossuth Egyetmi Kiadó, Debrecen

ALEXA Károly

2003 Magyar történelem, magyar mitológia. In: MÁRKUS Béla (szerk.) *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Kossuth Egyetmi Kiadó, Debrecen

CSEPELI György

2005 *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest

GÁCS Anna

2003 Orsolya vándorévei. *Jelenkor*. szept.

KISS Noémi

2002 Susanna, a nevelőnő titkos erőkkkel cimborált. *Alföld*. (11)

MÁRKUS Béla

2003 Titkok pályáján keringeni. Szilágyi István: Hollóidő. In: Uő (szerk.): *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Kossuth Egyetmi Kiadó, Debrecen

RADICS Viktória

2002 *Elveszett bűnök nyomában*. Holmi. dec.

RAKOVSZKY Zsuzsa

2002 *A kígyó árnyéka*. Magvető Kiadó, Budapest

SZILÁGYI István

2001 *Hollóidő*. Magvető Kiadó, Budapest

THOMKA Beáta

2003 Folytonosság, önazonosság és kétely: az elidőző megjelenítés epikuma. In: MÁRKUS Béla (szerk.): *Tanulmányok Szilágyi Istvánról*. Kossuth Egyetmi Kiadó, Debrecen